

Voor een avifauna kunnen streek- en volksnamen voor de vogelsoorten zowel interessant als belangrijk zijn. Interessant onder meer omdat er in het oog springende benamingen en rake omschrijvingen naar voren komen; van belang omdat de volksnamen kunnen aanduiden dat sommige soorten vroeger aanwezig zijn geweest waar ze nu niet meer of nog maar nauwelijks voorkomen. Omdat er mogelijk verbindingen met "taalwetenschappen" zijn, is er contact opgenomen met Prof. Entjes van het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen.

Navraag onder de provincie bevolking tijdens de atlas- en avifauna inventarisaties, maar vooral enig speurwerk in de oudere literatuur, tonen aan dat er in de provincie Groningen zeer veel volksnamen in gebruik zijn geweest en nog zijn. De drie lijsten in dit artikel zijn gebaseerd op de volgende bronnen:

- Sch. H. Schlegel Vogels van Nederland, 1854-1858
- Sn. R.C.E.G.J. Snouckaert van Schauburg Avifauna Neerlandica, 1908
- vO. E.D. van Oort Ornithologia Neerlandica, 1930
- tL. K. ter Laan Nieuw Groninger Woordenboek, 1929
- vL. P.J. van Leeuwen Sprokkelholt, 1978
- Eigen Verzameling, aangeduid met plaats en jaar.
Bijv. Kolham73

Schlegel was een zoöloog die in de eerste helft van de vorige eeuw in onze provincie werkte. Door hem verzamelde volksnamen worden dikwijls door Snouckaert en Van Oort overgenomen en daarmee in zekere zin bevestigd. Uitnemend en zeer volledig is het woordenboek van Ter Laan. In de twintiger jaren is dit werk zorgvuldig samengesteld, ondermeer aan de hand van 70 vragenlijsten in Groninger dagbladen en met de medewerking van enkele goede natuurkenners. Zelden vonden of verzamelden we een naam of gezegde dat niet in één of andere vorm in dit woordenboek is terug te vinden. Slechts in enkele gevallen stel ik via Lijst II een meer eenduidige interpretatie voor dan als door Ter Laan wordt aangeboden (onder anderen echter voor "onze" grauwe gors). In Lijst I legt een referentie als (Sch, Sn, vO, tL) de desbetreffende volksnaam wel zeer nadrukkelijk vast. (Sch, Sn, vO, niet tL) kan men lezen als: voorgesteld door Sch, overgenomen door Sn en vO op merendeels ornithologische gronden, maar niet teruggevonden of niet geaccepteerd door tL. Een referentie van slechts (Sch) kan duiden op bedenkingen van Sn en vO en roept ook dikwijls onze twijfel op. Dat is niet het geval met een enkelvoudige referentie (tL) omdat Ter Laans werk zoveel vollediger is.

Afkortingen:

Hl=Hogeland Ol=Oldambt Ro=Rottumeroog en Rottumerplaat
veenk=veenkoloniën WK=Westerkwartier Ww=Westerwolde

vnm volksnaam, meestal ruim verbreid
hist van historisch belang
inc incidentele naamgeving, naar wij vermoeden
lit literatuur in de vorm van spreekwoorden, liedjes etc. aan ons bekend
afw voorstel tot afwijzing (niet aanvaarden voor onze avifauna)

I. LIJST VAN VOGELNAMEN

- ROODKEELDUIKER: grote waterduiker (Sch).
 BLAUWE REIGER: raaiger, oalraaiger (meestal in WK). lit.
 ROERDOMP: vnm raïdomp, reurdottel (Ww).
 OOIEVAAR: aaiber (d), stork (Ww), ooievoar. In liedje ook fuut:
 "fuut, fuut! laange bain en gain kuut", lit. "Eijberburen" een
 buurt bij Lutjegast. In boerenfries ook wel: erre of ierre-
 bierre.
 ZWAAN: swoan(e). Swoanstroade. "Swoan ien 't nust", lit.
 WILDE ZWAAN: vnm hoelswoan. "As hoelswoan trekn, kriejje 'n
 staarke winter", lit.
 GANS: gaans, ganze. lit. "Doar kwam n gans van Saksen/ Van Saksen
 kwam der n gans/ Veur in de wiegeschommel/ Achter in de ziege-
 rommel/ "Wup!" zee de gans/ Weg was de gans!"
 BRANDGANS: nongans (Sn) inc.
 GRAUWE GANS: vnm schierling.
 RIETGANS: grasgeans (Sch, tL), weenk, weenkie, wink (Sch, Sn, vO, tL).
 EEND: eend, aind (Hl). Raadseltje: "Ik ston op n vonder/ Ik zag
 n groot wonder/ t Gat boovm in de kop onder." en "Woorden
 bin woorden, maar eenden leggen de aaier." (vL: "woord" klinkt
 als "woerd"; dus een woordspeling).
 WINTERTALING: krikeend, krikje (Sch, tL, Laudermarke77, zie III).
 Volgens Sch soms ook teling.
 ZOMERTALING: teling (Sch) inc.
 SMIENT: smaint, smientje, smint, smink (tL), grote smink (Sch, vO).
 SLOBEEND: lepelbek (Sch, Sn, vO, tL).
 BRILDUIKER: brileend (Sch) inc.
 GROTE ZAAGBEK: zaageend (Sch, Sn, vO, niet tL).
 BUIZERD: buizerd (Ol 77).
 WOUW: zwaluwstaart (Sch) inc.
 SPERWER: blaauwvaalk (Sch, tL, zie III).
 HAVIK: hoanebieter (tL), giervalk (tL), kipvaalke (Ww).
 AREND: oarnd. Dubbele oarnd in 't Stadswoapm.
 ZEEAREND: gaansoarnd (tL; Hl, WK). Sch noemt ganzenarend voor
 Noord-Brabant.
 BLAUWE KIEKENDIEF: blauwschild (Sch) inc?
 VALK: vaalk(e). Hai het n vaalk vongn (Hl, WK). Hai mainde 'n
 haile vaalk te vangn. Dat was 'n widde vaalk (Hl).
 TORENVALK: roodvalk (Sch, vO, niet tL), muizenvanger (Sn; inc, afw).
 KWARTELKONING: peerdsneers (Sn, vO, niet Sch, tL).
 KORHOEN: korhinne, korhin, korhoan(e) (tL, in Ww). "De korhoane
 boldert." hist.
 PATRIJS: petries. "Hai is zo wies/ as n petries/ mor zo dom/
 as n kovvieboonstrom."
 KWARTEL: kwaddel (Hl), kwartel, kwardel (Hl). lit. Culinaria der
 groninger borgen: Een diner te Fraylema op 13 juni 1837 geeft
 ons als relevés (2e servies) o.a. 2 schotels met faisanten,
 5 schotels met kwartels, naast schotels met kapoenen, piep-
 ganzen, piepkuikens en kalkoentruffels.
 WATERRAL: fluweelhoentje (Sch, Sn, vO, niet tL), fluitje en zijde-
 hoentje (Sch, Sn, niet vO en tL).
 WATERHOEN: doekeendje en doeker (tL) ??
 MEERKOET: meerkol (Sch, niet tL).
 FAZANT: fezant
 SCHOLEKSTER: slijkaakster (Sn, aan de Dollard), akkelaaï (tL; Hl,
 Ro), lieuw, laiw, bonde laiw (tL; Hl), makke laif (Termonnten),
 Hulschers oaksters (Ro77).
 KIEVIT: kieft (Hl, WK), kiewiet (WK), maalkieft (Hl).

- ZILVERPLEVIER: sliedwilster op 't wad (tL).
- GOUDPLEVIER: wilster. Kwelderwilster = vroege, dikke goudplevieren die in okt. en nov. op de kwelders en in de polders komen. Trekker- of trekwilster of Oosterzn komen uit het oosten bij naderend winterweer.
- REGENWULP: regenwilp, kleine wilp (Sch, Sn, vO, tL). Reegnfluitier (tL; inc?).
- WULP: wilp (Hl, WK, Ol 77, Harkstede77), wulp (stad), reegnwilp (tL, Kolham73), grote wilp (Sch, Sn, vO, niet tL). lit.
- GRUTTO: grait, grutto, griet (Kolham73), grieto, stindel (Termunten, tL). "Stindel legt sprinkelde aaier, in as e vlogt, din rupt e mor aal: bliede, bliede!"
- TURELUUR: tuder of tuderke (Hl), kluun, tuter of tutering (WK), tuut(tje) of tutjeder (Ol). tuuteling (Sch, vO). Volgens Sn 'tjerk' in Friesland en Groningen, maar volgens tL aldus alleen in Friesland.
- SNIP: "Zo verkoln as n snip". "Doen as n snip".
- WATERSNIP: wottersnip (tL). "Ie kinn ze hoast nait schaitn, 't goud vlogt net as n weerlochtslag".
- POELSNIP: klepper (tL). hist. Broedde in 1926 nabij de grens te Boertangerveen voor 't laatst in Nederland en NW-Duitsland.
- KEMPHAAN: kappershoan(e) of kapperdien in 't Gorecht (tL), Kappertje (vO). "Kappersbult" ligt bij Waterleiding bedrijf te Glimmen. "Ze stonn net teegn kander over as twij kappershoan".
- KLUUT: kluit, kluut.
- MEEUW: kob, kobbe, kaop, zeekob (Hl, WK), zeetuutje (Ol), maif, maiwe, Spiekster hounder (tL, nabij Spijk 76). "kobaaier zui n" "Hai vret as n kobbe".
- MANTELMEEUW: zeekaap (Sn, vO, niet tL).
- ZILVERMEEUW: vnm koap, kobbe.
- STORMMEEUW: störmvogel, aankondigers van slecht weer als ze het land intrekken.
- VISDIEF: steern(tje), krietsteer. Visdaif volgens tL in stad ook veel voor maiwe. Ikstern (Sch, Sn, vO, niet tL; afw.).
- DWERGSTERN: kleine ikstern (Sch, niet tL; afw.).
- GROTE STERN: krietsteern (Sch, vO, tL), op Ro Zie III.
- ZWARTE STERN: blaauwsteerntje (tL), seeswalf (Kiel-Windeweer 72; n.b.: het duitse 'see' = zoetwater meer), zwartsteren (Sch, Sn, vO, niet tL), zwarte iksteren (Sch, Sn, vO, niet tL; afw.).
- DUIF: doef, doeve. lit. "Beter ain doef in haand as zeuven op 't dak." (vL).
- HOUTDUIF: ringeldoeve (Ww), holtdoeve.
- TORTEL DUIF: törtel, tuddel (Grijpskerk, Kommerzyl), töddeldoeve (Ol 77), törteldoeve (stad), turreldoef (Enumatil), roupdoeve (Ww).
- KOEKOEK: "Hai zel koekoek wel nait meer heuren" (zal de zomer wel niet meer halen). "Hai is baang veur de koekboek dat dei hom op de haandn schit" (vL; hij loopt met zijn handen in zijn zakken of heeft nog handschoenen aan bij zacht weer).
- UIL: oel(e). lit. "Hai kikt as oel oet tronk". "Hai zit d'r tussen as de oel tussen de kraaien" (vL).
- KERKUIL: kadoel(e) (tL, veenk 44), katoel, oranje-oele (Sch, Sn, vO, tL).
- RANSUIL: raansoel (Hl en WK). Raansoel is groter dan katoel (subtiel, ze meten resp. 36 en 34 cm).
- NACHTZWALUW: meerlam (tL in Ol), peerheer (Ww, letterlijk: paardeherder). hist.
- GIERZWALUW: gierswaalfke.

- IJSVOGEL: iesklepper, ieskletter, iesvogel (tL).
HOP: (sit venia verbis!) drekhaan, stronthean (Sch, Sn, vO, niet tL).
SPECHT: "Der binn bonde in gruine spechtn".
KUIFLEEUEWERIK: padloper (tL).
VELDLEEUEWERIK: volgens tL: laiwerik, laiwerke (Ol 77), luwerke (Grotegast), leewerk(e) (Hl), luwerek (Visvliet, Pieterzjl), volgens Sch piepleeuwerik (echter niet in tL). "Als de hemel invaalt bin al laiwerkes dood" (vL).
ZWALUW: swaalfke (tL, Ol 77), swaaluw.
Wat swaalfkes vertellen as ze weer koomn. Dou ze votgingn waarn de vakkn (gouls) van heur boernschure leeg (variant Oudeschip 77): "Veurig joar dou k hier nog was, Was dit goul vol, was dat goul vol; Nou ik weerkom, nou ik weerkom, is t altmoal weer léeééég." "As swaalfkes hoog vlaigen, blijft t goud weer, moar als hounder in de regen lopen, den regent t nog veul laanger." (vL).
BOERENZWALUW: swaalfke, zwaalf.
HUISZWALUW: huiszwaalf (Sch, Sn).
OEVERZWALUW: zaandswaalfkes, grondswaalfies (tL).
WIELEWAAL: wielewdal, goudlijster, geelgaauw (Sch, tL, zie II), lit.
KRAAI: kraai(e). lit. "Hai is van kraain aan diek smeten." (vL; ja een onecht kind).
BONTE KRAAI: grieze kraai. "Om ain grieze kraai wordt t nog gain koewinter." Recept tegen hoofdpijn anno 1807: een grijze kraai levendig gevilt en het vel op 't hoofd leggen.
ROEK: vnm: rouk, boomkrije (Ww), witbekte roukn (Hl, WK). lit.
KAUW: torenka.
EKSTER: oakster, eekster, ekster, okster; bonte aakster (Sch). lit.
VLAAMSE GAAI: krietoakster (Sch, tL in Hl, Ol en veenk.), holt-oakster (Sch, tL in Hl), schrijw-eekster (tL in Ww).
MEES: maiske.
PIMPELMEES: blaauwmaiske (vnm). Verder volgens tL: blaauwwinter-maiske, blauwmenstje, blomaiske, blauwmastje (Molema 1887), blaauwmustje (Oldekerk), blaauwmaifke (Zuidbroek), blaauwmieske in 't zuiden van WK).
STAARTMEES: iesbeer, moessien (Sch, vO, niet tL).
BOOMKLEVER: blauwspecht (Sn, niet tL).
BOOMKRUIPER: boomkroeoerke (tL, Ol 77), boomloperke (tL in Hl).
WINTERKONING: neddelkeunke (tL in Ol en Ww), wipstattje (tL in Ol), nettelkeunektje en winterkeunektje (door tL ontleend aan De Vries) keudeldoemke (Ol 77), keuteldeumke (Winsum ca.1975).
ROODBORST: roodborstje. Scheldnaam voor bewoners van Obergum.
NACHTEGAAL: nachtegoal.
TAPUIT: dikschierter (zie II), vitop (Sch, Sn, vO, niet tL?).
KOPERWIEK: schatliester, oranje lijster (Sch, Sn, niet tL).
KRAMSVOGEL: dubbele lijster (Sch, Sn, niet tL).
MEREL: gietling of gieteling (Sch, Sn, niet tL; hoort volgens auteur voor Twente en Gelderland gereserveerd te worden), merel, (Ol 77, ook tL), swaarde liester (tL). "t Is tied dat wie aen t melkn gaan, t is tied dat wie weeromme koomn. Merel, merel, hou loet is t?" "Vertelseltjes van merelseltjes".
GROTE LIJSTER: zware lijster (Sch, niet tL).
KLEINE KARAKIET: raitvink (zie III).
TUINFLUITER: grote hofzanger (Sch, Sn), hofzingertje (tL). zie III.
GRASMUS: erwtenbikkertje en kersenpikker (zie III; afw?).
BRAAMSLUIPER: erwtenbikkertje en kersenpikker (zie III; afw).
FITIS: hofzangertje (Sch, vO; zie III).
TJIFTJAF: tierntaaintje (Sch, Sn, tL).

- GRAUWE Vliegenvanger: muggensnapper (Sch, Sn, vO, niet tL).
HEGGEMUS: grauwpieper (Sn voor Gron. en Friesl.; niet tL).
GRASPIEPER: piepleeuwerik (Sch, niet tL).
BOOMPIEPER: graspiepert (Sch, niet tL; afw).
KWIKSTAART: vnm: akkermaantje (Hl, Ol 77), baauwmantje. Der binnen ook gele baauwmantjes.
GELE KWIKSTAART: koevinkje (Sch, Sn, niet tL), geel akkermannetje.
PESTVOGEL: lakvogel (Sch, vO, tL) ook gewoon pestvogel.
KLAPEKSTER: blauwe tuinvalk (Sch, Sn, vO), kleine valk en grauwe doorndraaier (Sch, Sn).
GRAUWE KLAUWIER: vnm in tL: bleauwvalk (zie III), neegndoder, doorndraaier (Ww), vinkevaalke (Ww). In Sch, Sn, vO maar niet in tL: bruine doorndraaier, kleine valk (zie II), rode tuinvalk, vinkenbijter. hist.
SPREEUW: vnm spro, sprou, sproa, sprij, sprutter. Jonge spreeuw: prutter. Kaal nastjong: dotter. "Der lagn vair koale dotters in t sproanust (Stad, Winschoten).
MUS: musk(e), musse. lit. "Hai is nait onder n musk oetbröd" (vL).
GROENLING: koornuut (Sch, Sn, vO, niet tL).
PUTTER: kletter (Sch, Sn, vO, niet tL), putter (tL).
KNEU: robijntje (Sch, Sn, vO, niet tL), bloedvink (Winsum 70; mogelijk een 'import naam').
FRATER: barm (zie III), grauwe barm (vO; acceptabel ter onderscheid van barmsijs).
BARMSIJS: vnm: baarmke (zie III), baarmpie, baarmsieske, steinbaarm (Stad).
VINK: kolfvink (Sn, niet tL), vinkje (Ol 77).
KEEP: kweevink (Sch, Sn, niet tL), oranje-vink (tL).
GRAUWE GORS: vnm (tL, Ol 77 e.a.): dikschietierliere (zie II), soms ook grauwsteert, koornspork, dikschietier (zie echter III).
GEELGORS: vnm: geelgoddel, gele gorre, geelvink. Volgens vO geelstjirt (?), oorspr. van Sch), kore oos, schrijverke (?).
ORTOLAAN: vreemdeling (Sch, vO, niet tL). Sn noemt deze naam als meer algemene vnm en niet als specifiek Gronings.
RIETGORS: raitvink (zie III).
SNEEUWGORS: ieskletter (Sch, Sn, vO, niet tL; zie III).

II. VOORGESTELDE TOEKENNINGEN

- GRAUWE BAARM: 1. frater (tL), 2. barmsijs (Sn, tL).
Voorkeur voor 1., maar blijft subtiel.
- DIKSCHIETERLIERE: grauwe gors volgens Sn en vO; volgens tL echter klanknabootsing, in gebruik voor 1. tapuit, 2. geelgors, 3. grauwe gors.
Onze stelling: 2. is stellig onjuist; 1. zal wel eens gebruikt zijn, maar in feite is alleen 3. juist. De informanten van tL hebben 1. en 2. verward met 'dikschieter'.
- DIKSCHIETER: volgens tL = dikschietierliere (fout volgens auteur); een zangvogel die graag op een schutspasl, turf- of steenhoop zit, aldoor wippende bewegingen maakt, in turfhopen nestelt en die erg bevuilt.
Onze keuze: tapuit. De tekening van Dijkstra in tL is van de tapuit.
- GAANSOARND: zeearend (Sch), mogelijk ook visarend (aut.). Niet sperwer (tL).
- GEELGAUW: volgens tL: 1. wielewaal, 2. geelgors.
Ons lijkt 2. minder juist.

KATOEL: 1. kerkuil, 2. ransuil.

In onze provincie is het de kerkuil.

TUTER of TUDERKE: tureluur; een klanknabootsing en ten onrechte gebruikt (tL) voor bokje, wulp en wilster.

III. NIET-EENDUIDIGE NAMEN

BAARM: 1. frater, 2. barmsijs.

BLAAUWVAALK: 1. sperwer, 2. grauwe klauwier.

HOFZANGER of HOFZINGERTJE: 1. fitis, 2. spotvogel, 3. tuinfluiter, (zwartkop?).

IESKLETTER: 1. sneeuwgorz (Sch, Sn, vO), 2. ijsvogel (tL).

KERSEMPIKKER (Sn, vO) en ERWTENBIKKERTJE (Sch, vO): volgens tL
1. grauwe vliegenvanger, 2. tuinfluiter, 3. braamsluiper,
4. grasmus.

Volgens auteur zijn 1. en 3. wel uit te sluiten, is 4. onwaarschijnlijk, maar kunnen zwartkop en spotvogel er wel mee bedoeld worden.

KRIETSTEERN: 1. visdief (Stad), 2. grote stern (Rottum).

KRIKJES: 1. krielkippen, 2. wintertalingen.

KOORNSPORK, KOORNSPROA en TOPLAIWERKE: 1. grauwe gors, 2. geelgors, mogelijk ook wel 3. kuifleeuwerik en 4. kwartel.

Hier weet ik eigenlijk nog niet goed raad mee.

RAITVINK:(O1 77): 1. kleine karekiet, 2. rietzanger, 3. rietgors.

REGENWILP: 1. wulp (Kolham 73), 2. regenwulp.

NABESCHOUWING

Naar we hopen zullen de lijsten voor zichzelf kunnen spreken, zodat we met een enkele slotopmerking kunnen volstaan.

Een aantal triviale namen is in lijst I alleen volledigheidshalve opgenomen (raaiger, kraaie, nachtegoal, etc.), maar deze hoeven niet in de Avifauna opgenomen te worden. Een aantal bijzondere namen zal wel afkomstig zijn van wildjers of vogeljagers: nongans, schierling, grasgaans, wottersnip. Andere zijn mogelijk gebruikt (of geprobeerd voor gebruik) als kooivogel: oranje-vink, kweevink, lakvogel, baarmke. Weer andere namen zullen bedacht zijn door originele humoristen: moessie, iesbeer, vreemdeling, keudel-deumke.

Verrassend is dat er nog zo'n groot aantal soorten benoemd wordt, zelfs met kennelijk algemene volksnamen, die we in de huidige Avifauna- en Atlas-inventarisaties niet of zelden tegenkomen: reurdottel, natuurlijk de aaiber, giervaalk, korhoan, klepper, kappershoan, blauwstern, meerlam, neegndoder, dikschieterliere. Dit zijn indicatoren voor verandering en verarming van het Groningse landschap. Waar zijn in Westerwolde korhanen aan het bolderen, waar roept de geitenmelker en waar zit de grauwe klauwier?

Er zijn verwantschappen met zowel onze oosterburen als met onze westerburen: in Westerwolde spreekt men van ringeldoeven, neegndoders, seeswaalfkes; in het Westerkwartier ontmoeten we vitop en kieft.

Tenslotte vallen enkele soorten op door hun afwezigheid: dodaars,

aalscholver, koolmees, karekiet (behalve raitvink) en/of rietzangers, rietgors en opvallende gasten als notenkraker, appelvink en goudvink.

Kommentaren en aanvullingen op de lijsten zijn natuurlijk bijzonder welkom. Weet U geschikte informanten, d.w.z. Groningers en belangstellenden voor vogels in hun omgeving, dan zou U hen naar hun kennis kunnen vragen door lijst I (of een kopie ervan) als afstreeplijst te gebruiken. Dat zou een beeld kunnen geven van namen die anno 1977/78 nog bekend zijn. De Avifauna-medewerker Dhr. Bouwer kreeg op deze wijze reeds een aantal namen van Dhr. Hovinga, een inwoner van Oostwold in het Oldambt. De daaruit voortkomende notitie (O1 77) komt daardoor nogal eens in de lijsten voor.

Adres: Scheperweg 26 Haren
tel: 050-346320